

BEATA LORENS* – RZESZÓW

**WIZYTACJA MONASTERÓW BAZYLIAŃSKICH
LITEWSKIEJ PROWINCJI TRÓJCY ŚWIĘTEJ
W LATACH 1751-1755
NA TLE PRAWODAWSTWA
I TRADYCJI ZAKONNEJ**

**VISITATION OF BASILIAN MONASTERIES
OF THE LITHUANIAN PROVINCE OF THE HOLY TRINITY
IN 1751–1755 AGAINST
THE BACKGROUND OF MONASTIC LEGISLATION
AND TRADITION**

Abstract

The purpose of the article is to compare the rules concerning the visitation of Basilian monasteries with their implementation on the example of the visitation of monasteries in the Lithuanian province of Holy Trinity, conducted by Provincial Jan Łukianowicz in 1751–1755. The rules for visiting monasteries were formulated by the reformer of the Basilians of the Unitarian Rite, Metropolitan Józef Welamin Rutski, in 1617, and adopted at the order's general chapters in the 17th and first half of the 18th centuries. They were based on Jesuit models. They obliged the superiors of a religious order or province to visit each monastery annually and write down information on the resident monks and the material condition of the establishments. This order was carried out by Provincial J. Łukianowicz, who visited 67 of the 71 monasteries – the vast majority – during his reign in the province. In 29 cases, these visits took place each year during the four-year term. He carried out this task himself or entrusted it to designated monks. The article includes information on the dates of visitation, information recorded in the visitation records, and also introduces the profiles of the visitors.

---

* Beata Lorens – dr hab. historii, prof. uczelni, Instytut Historii, Uniwersytet Rzeszowski
e-mail: blorens@ur.edu.pl
<https://orcid.org/0000-0003-3414-1760>

Keywords: visitation; Lithuanian province; visitation protocol; monastery; Basilians

Translated by Marek Robak-Sobolewski

Streszczenie

Celem artykułu jest porównanie zasad wizytowania monasterów bazylińskich z ich realizacją na przykładzie wizytacji klasztorów w prowincji litewskiej pw. Trójcy Świętej, przeprowadzonej przez prowincjała Jana Łukianowicza w latach 1751-1755. Zasady dotyczące wizytowania klasztorów zostały sformułowane przez reformatora bazylianów obrządku unickiego metropolitę Józefa Welamina Rutskiego w 1617 roku oraz przyjęte na kapitułach generalnych zakonu w XVII i pierwszej połowie XVIII wieku. Opierały się one na wzorcach jezuickich. Zobowiązywały zwierzchników zakonu lub prowincji zakonnych do corocznego odwiedzania poszczególnych klasztorów i spisywania informacji dotyczących przebywających w nich zakonników oraz stanu materialnego placówek. Ten nakaz był realizowany przez prowincjała J. Łukianowicza, który w czasie swych rządów w prowincji odwiedził 67 spośród 71 klasztorów, a więc zdecydowaną większość. W 29 przypadkach wizytacje te odbywały się każdego roku w czasie czteroletniej kadencji. Zadanie to realizował sam lub powierzał je wyznaczonym zakonnikom. W artykule zawarto informacje na temat terminów wizytacji, informacji zapisanych w protokołach wizytacyjnych oraz przybliżono sylwetki wizytatorów.

Słowa kluczowe: wizytacja; prowincja litewska; protokół wizytacyjny; klasztor; bazylian

*****

Wizytacje parafii i klasztorów funkcjonujących w Kościele katolickim oraz powstała w ich wyniku dokumentacja są dla historyków bardzo ważnym, jeśli nie najważniejszym, źródłem informacji o tych wspólnotach i dostarczają danych wykorzystywanych do opisu różnorodnych zagadnień i procesów. Literatura, a zwłaszcza wydawnictwa źródłowe, dotyczące wizytacji w Cerkwi unickiej w XVIII wieku, w ostatnich latach zostały wzbogacone o cenne publikacje¹. Znalazły się w nich również protokoły wizytacyjne monasterów bazylińskich, którym poświęcano osobne książki i artykuły². Rzadko jednak odnoszono się do problemu wizytacji

¹ *Wizytacje generalne cerkwi i monasterów unickiej eparchii włodzimierskiej końca XVII – początku XVIII wieku: księga protokołów oraz inne opisy*, redakcja i wstęp A. Gil, I. Skoczylas, oprac. A. Gil, I. Makewycz, I. Skoczylas, I. Skoczylas, Lwów-Lublin 2012; *Grekokatolickie dekanaty błoński i puchowicki w latach 1783-1784*, oprac. I. Wodzianowska, Sandomierz 2006; *Wizytacje generalne dekanatów unickich w województwie kijowskim i braclawskim po 1782 roku*, oprac. i wybrał M. Radwan, Lublin 2004.

² *Vizitacii vasilians'kich monastiriv Peremišl'skoi eparchii 1747-1767 rokiv*, upor. J. Stecik, Žovkva 2016; V. Aleksandrovič, *Protokoli vizitacij Luc'kogo Chrestovozdvižens'kogo brats'kogo monastirja 1752 ta 1763 rokiv*, „Kovčeg”, (2007) č. 5, s. 335-383; T. Gucalenko, *Dva inventari svjatospas'kogo monastirja*, „Starosambirščina”, 3 (2003) s. 320-357; B. Lorens, *Redukcija*

podejmowanego w bazylińskim ustawodawstwie zakonnym. Celem niniejszego artykułu jest skonfrontowanie wymagań związanych z wizytacjami przyjętych w zasadach reguły zakonnej i postanowień kapituł generalnych z ich realizacją w praktyce na przykładzie wizytacji bazylińskiej prowincji litewskiej pw. Trójcy Świętej przeprowadzonej w latach 1751-1755 za protoihumena (prowincjała) Jana Łukianowicza³. Akta wizytacji J. Łukianowicza przechowywane w Austriackiej Bibliotece Narodowej w Wiedniu, obecnie udostępniane cyfrowo, do tej pory nie były wykorzystywane w takim zakresie. W latach 70. XX wieku były przedmiotem zainteresowania historyków zakonu bazylińskiego, przebywających w Rzymie, i posłużyły do nakreślenia rozwoju struktury organizacyjnej klasztorów bazylińskich w XVIII wieku⁴. Ich analiza pod kątem realizacji wymogów wizytacyjnych nie była dotychczas przedmiotem dociekań.

Ustawodawstwo bazylińskie o wizytacjach

Wizytowanie unickich monasterów reguły św. Bazylego Wielkiego, podległych Kongregacji Trójcy Świętej ustanowionej w 1617 roku, zostało powierzone protoarchimandrycie, a więc wybranemu spośród zakonników przełożonemu Kongregacji. Reformator bazylianów Józef Welamin Rutski, przygotowując przepisy funkcjonowania oficjalistów zakonnych, poświęcił również uwagę obowiązkowi wizytowania monasterów wchodzących w skład Kongregacji Trójcy Świętej. W części dedykowanej obowiązkowi protoarchimandryty w rozdziale ósmym (*O wizytowaniu monasterów, De visitandis Monasteriis*) zapisano pięć punktów traktujących o wizytacjach. Protoarchimandryta powinien osobiście odwiedzać wszystkie monasteria podległe jego jurysdykcji. Jego obecność była wymagana zwłaszcza w klasztorach, które prowadziły nowicjat i szkoły zakonne. W pozostałych monasterach, gdyby protoarchimandrytę zatrzymały ważne sprawy zakonu, może zrezygnować z osobistej wizyty i wskazać w porozumieniu z konsultorami innego zakonnika, który mógłby go zastąpić. Po przybyciu do klasztoru wizytator miał spotkać się z przełożonym miejsca i wszystkimi braćmi, zachęcając ich do wysiłków na rzecz doskonałego wypełniania reguły i dbania o dobro całego zgromadzenia. Wizytację rozpoczynał od obejrzenia cerkwi klasztornej, w której miał zwrócić uwagę na wygląd ołtarza i przechowywanie Najświętszego Sakramentu, ikony oraz utensylia liturgiczne. Następnie miał uzyskać wiadomości o stanie budynku klasztornej i osobach, które w nim przebywały. Informacje te dla jego

---

monasterów w prowincji koronnej zakonu ruskiego św. Bazylego Wielkiego w latach 1744-1780, „Hereditas Monasteriorum”, 8 (2016) s. 102-134.

³ Österreichische Nationalbibliothek Wien (dalej: ÖNB), Sammlung von Handschriften und alten Drucken, Cod. Ser. n. 3848, Visitationum Monasticarum a Reverendissimo Jan Łukianowicz Visitatore Provinciali 1751-1755, k.1-487. Wizytacje dostępne w formie online na stronie internetowej: https://digital.onb.ac.at/RepViewer/viewer.faces?doc=DTL_7453659&order=1&view=SINGLE (dostęp: 13.03.2023).

⁴ M.M. Vavrik, *Naris rozvitku i stanu vasilijans'kogo čina XVII-XX st. Topografično – statistična rozvidka*, Rim 1979.

wygody mogły być przedstawione na piśmie⁵. Kolejny, dziewiąty rozdział reguł zawierających obowiązki protoarchimandryty zatytułowany *O sposobie postępowania z zakonnikami w czasie wizytacji* (w wersji łacińskiej *De ratione agendum Fratribus in visitatione*) dotyczył kontaktów wizytatora z poszczególnymi zakonnikami. Protoarchimandryta miał z każdym z nich porozmawiać na osobności, pytając o dane osobiste, o prowadzenie się innych zakonników oraz o życie w monasterze. Informacje, które uznał za prawdziwe i ważne dla funkcjonowania wspólnoty, miał zapisać. W ostatnim etapie wizytacji przewidziana była rozmowa z przełożonym klasztoru i ewentualne sformułowanie wskazówek i napomnień. Na koniec postulowano odprawienie nabożeństwa i zawierzenie Bogu wszystkich spraw monasteru. W rozdziale tym zawarto również pytania pomocne w rozmowie z profesami w zależności od ich funkcji we wspólnocie oraz z nowicjuszami⁶. Oddzielnie zapisano obowiązki prowincjała albo wizytatora, który miał co roku odwiedzać monaster, a jeszcze częściej kontaktować się z ich przełożonymi listownie. Miał pozyskiwać informacje na temat stanu majątkowego klasztorów, przeglądać rejestry finansowe, przepisywać akty fundacyjne i sprawdzać, czy gwarantują one środki wystarczające do egzystencji zakonników⁷. Mimo że za wizytowanie monasterów według zasad sformułowanych przez J.W. Rutskiego odpowiadało dwóch urzędników zakonnych – protoarchimandryta i prowincjał – to od 1675 roku do czasu zjednoczenia monasterów bazylikańskich na terenie Rzeczypospolitej w jedną kongregację w 1743 roku obowiązki wizytacyjne wypełniał protoarchimandryta⁸. Dopiero po kapitule generalnej w Dubnie w 1743 roku nastąpiło rozdzielenie funkcji. Przygotowując prawa i obowiązki dla poszczególnych urzędów zakonnych, Rutski wzorował się na regułach jezuickich, co wykazał ks. Mirosław Szegda, porównując zapisy przepisów sformułowanych dla urzędników bazylikańskich z przepisami Towarzystwa Jezusowego⁹. Wskazany przez Rutskiego obowiązek wizytacji klasztorów wpisywał się w rozstrzygnięcia podjęte podczas 25. sesji Soboru Trydenckiego, a opisane w rozdziale dwudziestym dekretu *De regularibus et monialibus* z 3 grudnia 1563 roku¹⁰.

Kwestie wizytacji pojawiały się również jako przedmiot obrad kapituł zakonnych. Już na pierwszej kapitule zakonnej w Nowogrodowicach zadanie wizytowania klasztorów zostało zlecone protoarchimandrycie. Stosowne postanowienie w tej sprawie zapadło 21 lipca 1617 roku, podczas drugiej sesji kapituły. Podstawowym zadaniem protoarchimandryty było wówczas „wszystkie monastypy nasze objeżdżać i dojrzeć dobrego rządu tak w starszych, jako i innych braci, niemniej dochodach

⁵ P. Pidručnij, B. Petnočko, *Vasilijans'ki general'ni kapituli vid 1617 po 1636 rik*, t. I, Rim-Lviv 2017, s. 420-421.

⁶ Tamże, s. 421-424.

⁷ Tamże, s. 426-427.

⁸ *Archoeografičeskij sbornik dokumentov odnosjaščiceja k istorii severo-zapadnoj Rusi izdavaemyj pri upravlenii Vilenskago Učebnago Okruga* (dalej: AS), t. XII, Vil'na 1900, s. 106, 123.

⁹ M. Szegda, *Działalność prawno-organizacyjna metropolity Józefa IV Welamina Rutskiego (1613-1637)*, Warszawa 1967, s. 133-135, 138-139.

¹⁰ *Dokumenty Soborów Powszechnych. Tekst łaciński i polski*, t. 4, (1511-1870) Lateran V, Trydent, Watykan I, oprac. A. Baron, H. Pietras, Kraków 2005, s. 804-805.

klasztornych i we wszystkim tym, co by do utrzymania i pomnożenia dobra zakonnego należało”¹¹. Również podczas drugiej kapituły w Ławryszowie w 1621 roku pośrednio wzmiankowano o wizytacjach monasterów odbywanych przez wizytatora lub samego protoarchimandrytę¹². Ponadto podczas tej kapituły ze względu na obowiązki protoarchimandryty Rutkiego wybrano mu do pomocy generalnego wikariusza, zwanego też prowincjałem, na czteroletnią kadencję. Jego zadaniem było „każdego roku każdy klasztor własną osobą wizytować”¹³. Sformułowano też wówczas instrukcję dla wizytatora generalnego (*Instrukcja wielebnemu ojcu wizytatorowi*). Zawierała ona nakaz corocznego wizytowania klasztorów nie tylko korespondencyjnego przez przesyłane na piśmie informacje, ale przede wszystkim „własną osobą”, sprawdzania realizacji konstytucji zakonnych w poszczególnych ośrodkach, kontroli przychodów i wydatków klasztornych, obrzędów i ceremonii. Nałożono na niego obowiązek spisania zasad życia codziennego w monasterach (wikt, porządek dnia, klauzura) oraz porządek i sposób odprawiania nabożeństw i ceremonii¹⁴.

Na czwartej kongregacji w Ławryszowie w 1626 roku powtórzono konieczność informowania protoarchimandryty o stanie danego monasteru przez jego przełożonego, zwłaszcza jeśli protoarchimandryta nie zwizytował tego klasztoru w danym roku. Gdyby do wizyty nie doszło, przełożony wspólnoty monasterskiej składał na piśmie relację „o stałych rzeczach i powodzeniu braci w sprawach duchownych i cielesnych (...), także jeśli cerkiew Boża pożytek ma z tamecznego klasztoru i czy nie cierpi trudności jakiej i przeszkód”¹⁵.

Zadanie corocznego odwiedzania klasztorów wchodzących w skład Kongregacji powtarzano na kolejnych kongregacjach zakonnych w drugiej połowie XVII wieku. Na kongregacji czternastej w Żyrowicach w 1661 roku oraz w Bytaniu w 1698 roku ponawiano nakaz, aby protoarchimandryta wizytował monaster corocznie, odbierał inwentarze oraz przyjmował sprawozdanie finansowe ihumena monasteru¹⁶. Dopuszczano możliwość, aby protoarchimandryta mógł w tej pracy wyręczyć się powołanym przez siebie wizytatorem¹⁷.

Na kwestię wizytacji monasterów zwrócono również uwagę podczas synodu Cerkwi unickiej w Zamościu w 1720 roku. Nadzór przełożonych sprawowany poprzez wizytacje uznano za wpływający korzystnie na życie wewnętrzne i zachowanie dyscypliny zakonnej¹⁸. Wśród pytań przygotowanych dla wizytatorów

¹¹ AS, t. XII, s. 10; Pidručnij, Petnočko, *Vasilijans'ki general'ni kapituli*, s. 56.

¹² Pidručnij, Petnočko, *Vasilijans'ki general'ni kapituli*, s. 142.

¹³ Tamże, s. 150. W 1621 roku wikariuszem generalnym został wybrany Jan Dubowicz, wikary generalny arcybiskupa połockiego Jozafata Kuncewicza, a później archimandryta w Dermaniu.

¹⁴ Tamże, s. 152-154.

¹⁵ Tamże, s. 238.

¹⁶ AS, t. XII, s. 76, 139.

¹⁷ AS, t. XII, s. 105, 123.

¹⁸ *Statuty synodu zamojskiego 1720 roku. Nowe tłumaczenie z komentarzami*, red. P. Nowakowski, Kraków 2020, s. 216-217; *Zamojs'kij provincijnij sobor ruskoj unijnoi Cerkvi 1720 roku*, kn. 1, *Dijannja ta postanowi*, red. I. Skočiljas, upor. R. Paran'ko, I. Skočiljas, I. Skočiljas, L'viv 2021, s. 663-664.

znalazły się również takie, które należało zadać zakonnikom, zapewne tych monasterów, których cerkwie posiadały prawa parochialne. Dotyczyły one głównie zasad obowiązujących przy wstępowaniu do klasztoru, składaniu profesji, przestrzeganiu reguły zakonnej i pracy duszpasterskiej¹⁹.

Przepisów dotyczących wizytacji podjętych w XVII wieku na bazylikańskich kapitułach generalnych nie zmieniono po zjednoczeniu kongregacji bazylikańskich w Rzeczypospolitej i powołaniu w Dubnie w 1743 roku jednego Zakonu Ruskiego św. Bazylego Wielkiego, złożonego z dwóch prowincji. Egzempcja zakonu zgodnie z ustawami Soboru Trydenckiego sprawiała, że kwestie wizytacji należały do władz zakonu. Kapituła dubieńska w punkcie szóstym przyjętych konstytucji postanawiała, że tylko protoihumeni (prowincjałowie) obu prowincji mieli prawo wizytowania klasztorów, pozostających w granicach prowincji określonych podczas tej kapituły generalnej. Akta wizytacji przeprowadzanych corocznie przez protoihumena miały być przedkładane do wglądu i akceptacji protoarchimandrycie przy okazji kapituły generalnej odbywanej co cztery lata²⁰. Nakaz ten powtórzono w 1751 roku na kapitule generalnej w Brześciu²¹.

Wizytacje bazylikańskie do połowy XVIII wieku

Wizytacja monasterów prowincji litewskiej Zakonu Ruskiego św. Bazylego Wielkiego z lat 1751-1755 podjęta została przez ówczesnego prowincjała Łukianowicza zgodnie z dotychczasową praktyką zakonu²². Poprzedzały ją bowiem odwiedziny zwierzchników Kongregacji Trójcy Świętej i prowincji litewskiej, których dokumentacja przetrwała i może stanowić porównanie z danymi wizytacyjnymi z lat 50. XVIII wieku. Te zachowane akta wizytacji klasztorów bazylikańskich Kongregacji Trójcy Świętej pochodziły z lat 1736-1741²³ oraz prowincji litewskiej Zakonu Ruskiego św. Bazylego Wielkiego z lat 1742-1747²⁴. Na podstawie wpisów w wizytacji Łukianowicza można też założyć, że wizytacje prowadzono również w latach 1747-1751, gdy prowincjałem litewskim pozostawał Herakliusz Lisański²⁵. Warto zaznaczyć, że protokoły wizytacyjne w Kongregacji Trójcy Świętej

¹⁹ *Statuty synodu zamojskiego 1720 roku. Nowe tłumaczenie z komentarzami*, s. 266-267.

²⁰ Archivum Secretum Vaticanum, Archivum Nuntiaturae Varsaviensis, nr 108, t. II. Ordini regulari. Basiliani (mkf. ABMK 2405), k. 14v, 19v-20.

²¹ Tamże, k. 27v.

²² ÖNB, Cod. Ser. n. 3848, k. 1-487.

²³ ÖNB, Cod. Ser. n. 3847, *Visitationes Monasteriorum Ordinis S. Basilii 1736-1741*, k. 1-291.

²⁴ ÖNB, Cod. Ser. n. 2799, *Visitationum Monasteriorum (O.S.B.M.) a Reverendissimo Koniazewski 1742-1747*, k. 1-283v.

²⁵ ÖNB, Cod. Ser. n. 3848, k. 5, 6v, 14-15v. Wśród wizytacji prowincjała Łukianowicza znalazła się jedna przeprowadzona w monasterze w Marywilu jeszcze za prowincjalstwa Lisańskiego w marcu 1751 roku. Rozproszenie źródeł sprawia, że wizytacji z tego okresu należy szukać w archiwach i bibliotekach litewskich oraz rosyjskich. Wśród zbiorów inwentarzy i kronik monasterów bazylikańskich prowincji litewskiej przechowywanych w Litewskim Państwowym Archiwum Historycznym w Wilnie, w Oddziale Rękopisów Biblioteki Uniwersytetu Wileńskiego oraz w Oddziale Rękopisów Biblioteki Litewskiej Akademii Nauk im. Wróblewskich w Wilnie nie udało się dotychczas natrafić badaczom na wizytację prowincjała Lisańskiego. Być może kwerenda w Archiwum Petersburskiego Oddziału Instytutu Historii Rosyjskiej Akademii Nauk przyniosłaby w tej kwestii

i później prowincji litewskiej były sporządzone w języku łacińskim, a język polski pojawiał się tylko sporadycznie w przypadku niektórych zwrotów przytaczanych w zeznaniach zakonników. Podobne protokoły wizytacyjne zachowały się również dla Kongregacji Opieki NMP za lata 1739-1740²⁶ i późniejszej prowincji polskiej (koronnej) obejmujące okres 1745-1750²⁷. Akta te zawierają głównie spisy profesorów oraz ich zeznania dotyczące warunków życia i sprawowania się zakonników w poszczególnych monasterach (skrutynia). W przypadku niektórych wizytacji odnotowano zestawienia finansowe klasztorów. W przeciwieństwie do prowincji litewskiej, wpisów dokonywano głównie w języku polskim (w wizytacji za lata 1739-1740) oraz łacińskim i polskim (w wizytacji za lata 1745-1750). Świadczy to o znacznie mniejszej znajomości łaciny wśród bazylianów z południowo-wschodniej Rzeczypospolitej, którzy dopiero pod koniec lat 30. XVIII wieku utworzyli wspólną Kongregację Opieki NMP, zaś po 1743 roku prowincję koronną Zakonu św. Bazylego Wielkiego.

Wizytacja z lat 1751-1755

Księga protokołów wizytacyjnych z czasów prowincjalstwa Łukianowicza zawiera w sumie 208 dokumentów, wśród których jeden pochodzi z okresu poprzedniego, z czasów wspomnianego wyżej protoihumena Lisańskiego. Akty zostały ułożone chronologicznie, biorąc pod uwagę cztery lata prowincjalstwa, i alfabetycznie według nazw miejscowości, w których znajdowały się klasztory. Poszczególne lata prowincjalstwa liczono od miesiąca września do września, poczynając od 1751 roku. Podczas prowincjalstwa protoihumena Łukianowicza zwizytowano 67 placówek bazylianskich w prowincji litewskiej mających różny status organizacyjny – archimandrie, monastera, rezydencje, kolegia, misje. Spośród tych klasztorów 29 placówek wizytowano corocznie, 18 monasterów – trzykrotnie w trakcie kadencji, 15 – dwukrotnie, zaś 5 klasztorów – tylko jeden raz. Wymóg corocznego odwiedzania klasztorów przez prowincjała lub jego wizytatorów nie był więc skrupulatnie przestrzegany. Podczas prowincjalstwa Łukianowicza zrealizowano go w ponad 40%. Starano się zaplanować wizyty tak, aby w czasie jednej podróży odwiedzić monastera położone blisko siebie. Pobyt wizytatora w poszczególnych placówkach trwał od jednego do kilku dni, najczęściej oscylował

---

pozytywne rezultaty, zob. W. Walczak, *Polonika z kolekcji Pawła Dobrochotowa (nr 52) z Instytutu Historii Rosyjskiej Akademii Nauk w Petersburgu*, w: *Stan badań nad wielokulturowym dziedzictwem dawnej Rzeczypospolitej*, t. II, red. W. Walczak, K. Łopatecki, Białystok 2010, s. 199. Zagadnienie to pozostaje w tym momencie postulatem badawczym, ale materiały udostępnione w wersjach cyfrowych z Kolekcji Pawła Dobrochotowa na stronie: www.repcyfr.pl dają nadzieję na możliwość ich odnalezienia. W zbiorach tych znalazła się np. wizytacja monasteru w Żyrowicach z 1720 roku. Archiwum Petersburskiego Oddziału Instytutu Historii Rosyjskiej Akademii Nauk (dalej: IHRAN Petersburg), zespół nr 52, kolekcja Pawła Dobrochotowa, op. 1, sygn. 153, k. 1-1v; <https://repcyfr.pl/dlibra/publication/12369/edition/12196/content> (dostęp: 7.09.2023).

²⁶ Państwowe Archiwum Obwodu Tarnopolskiego w Tarnopolu, f. 258, op. 3, sp. 1194, Skład osobowy monasterów bazylianskich za lata 1737-1740, k. 1-37v.

²⁷ Archiwum Polskiej Prowincji Dominikanów w Krakowie, Ławra Poczajowska, sygn. 2, Skrutenia, k. 1-136.

wokół trzech dni. Zdarzały się jednak przypadki, że wizytację utrudniała choroba wizytatora i tak np. w klasztorze Wilnie w maju 1753 roku trwała ona aż 17 dni ze względu na „febrę tercjanę”²⁸.

Wśród wówczas funkcjonujących placówek bazylikańskich w prowincji Trójcy Świętej nie zwizytowano czterech monasterów: w Łohojsku, Jabłonowie, Podubisiu i Torokaniach. Ten ostatni klasztor był siedzibą protoarchimandryty i stąd nie podlegał wizytowaniu przez prowincjała litewskiego. Wśród dokumentów wizytacyjnych nie ma osobnego protokołu poświęconego misji w Jabłonowie. Placówkę tę ujęto przy okazji wizytacji monasteru w Czerlonej w 1754 roku, gdzie wśród tamtejszych zakonników wymieniono misjonarza z Jabłonowa Herakliusza Poremskiego²⁹. Misje w Łohojsku i Podubisiu, w których przebywało po dwóch zakonników, były stosunkowo nowymi placówkami, uruchomionymi odpowiednio w 1748 i 1751 roku, więc być może z tego powodu ich nie zwizytowano³⁰.

Tabela 1. Terminy wizytacji monasterów prowincji litewskiej w latach 1751-1755 w czasie prowincjalstwa Jana Łukianowicza

Lp.	Monaster	I rok	II rok	III rok	IV rok
1	Antopol	18-20 IX 1752	14 IX 1753	9 IX 1754	8 IX 1755
2	Berezwecz	25 IV 1752	1 IV 1753		IV 1755
3	Biała	9-11 IX 1752	2 IX 1753	1 IX 1754	28-31 VIII 1755
4	Boruny	13-15 V 1752	9-12 V 1753	19-23 V 1754	7-10 VI 1755
5	Brasław	V 1752		18-21 I 1754	
6	Brześć	13-15 IX 1752	5 IX 1753	4-6 IX 1754	1-2 IX 1755
7	Buczacz	1-4 VIII 1752	28 VII 1753	5-12 VIII 1754	25 VII 1755
8	Byteń	26-31 X 1752	26 VI – 3 VII 1753	24 IX – 1 X 1754	24 VI 1755
9	Cepra	15-17 VI 1752		23 X 1754	
10	Chełm	3 IX 1752	16 VIII 1753	25 VIII 1754	24 VIII 1755
11	Chomsk	27 VI 1752	20-23 IX 1753	22-25 VI 1754	29 VI – 1 VII 1755
12	Czereja	1-7 I 1752		1-5 II 1754	4-8 I 1755
13	Czerlona	28-29 X 1751	9-11 X 1752	8-11 X 1753	24 IX 1754 ³¹
14	Darewo	18-19 VI 1752	25 V 1753 ³² 28-30 X 1753	19-22 X 1754	
15	Dermań			20-30 VII 1754	

²⁸ ÖNB, Cod. Ser. n. 3848, k. 247v.

²⁹ ÖNB, Cod. Ser. n. 3848, k. 282.

³⁰ Vavrik, *Naris rozvitku*, s. 40-41.

³¹ ÖNB, Cod. Ser. n. 3848, k. 282-283v, 376-376v. Karty protokołu zostały rozdzielone, wizytację przeprowadzał sekretarz prowincjała Piotr Łapinkiewicz.

³² ÖNB, Cod. Ser. n. 3848, k. 176-177v. W maju 1753 roku wizytacja została przeprowadzona na polecenie prowincjała przez o. Justyna Czeczковского, ale w październiku prowincjał już osobiście wizytował monaster.

Lp.	Monaster	I rok	II rok	III rok	IV rok
16	Dobryhory	13-15 III 1752	3-6 I 1753	13-17 III 1754	28 III – 1 IV 1755
17	Drohobuż	19-20 VIII 1752	23-25 VIII 1753	22 VII 1754	12 VIII 1755
18	Dubno	23-25 VIII 1752	5-9 VIII 1753		
19	Grodno	2-3 XI 1751	5-8 X 1753		
20	Gródek	1 IX 1752	23-25 VIII 1753	23-24 VIII 1754	23 VIII 1755
21	Hołodów		13-14 VI 1753		
22	Hłusznia	6-7 XI 1751	31 X 1753	9-12 VI 1754	
23	Iłkuksza	2 V 1752		3-7 I 1754	
24	Jakubstąd	28 IV 1752		10-14 I 1754	
25	Jasna Góra (Mozyr)	22-23 I 1752			22 I 1755
26	Jatwiesk	22-25 X 1751	3-7 X 1752	30 IX – 3 X 1753 ³³	21 IX 1754
27	Kamieniec Litewski	13-14 IX 1752	9-12 IX 1753		4-5 IX 1755
28	Kasuta	10-11 V 1752	5-7 V 1753	11-14 V 1754	18-21 V 1755
29	Kazimierów	14-16 I 1752			28 I – 1 II 1755
30	Kobryń	17 IX 1752	13-15 IX 1753	8 IX 1754	5 IX 1755
31	Lady	25 XII 1752	16-19 XI 1753	21-25 XI 1754	
32	Leszcz	1-3 VII 1752		30 VI – 4 VII 1754	3-7 VII 1755
33	Lubawicze	27 II – 2 III 1752	2 II 1753	23-27 II 1754	25 II – 2 III 1755
34	Ławryszów	6-8 XI 1752	17-19 VI 1753 ³⁴	2-8 XI 1754	
35	Łukoml	3 I 1752		31 I – 1 II 1754	
36	Łysków	17-19 X 1751	28 IX – 1 X 1752	27 IX 1753	19-23 IX 1754
37	Machirowo	24-25 III 1752	9 III 1753	27 III 1754	19-20 III 1755
38	Małaszko- wice		19 I 1753		8 II 1755
39	Marywil		19-22 I 1753		8-11 II 1755
40	Mińsk	12-16 XI 1752	10 XI 1753	15-17 XI 1754	
41	Mir	11-12 VI 1752	21 VI 1753	28 X 1754	
42	Nowogródek	2-3 VI 1752	15-16 VI 1753	14-15 VI 1754	14-17 VI 1755
43	Nowy Dwór	3-5 VII 1752			
44	Onufriewo	5-15 II 1752	11-18 I 1753	12-19 II 1754	

³³ ÖNB, Cod. Ser. n. 3848, k. 8-8v. Wprawdzie wizytacja datowana jest 30 września 1751 roku, ale najpewniej chodzi o 1753 rok ze względu na określenie „in Ordine 3tia”, przypadające właśnie na 1753 rok. Wizytacja z 1751 roku byłaby pierwsza w porządku wizytacji za prowincjalstwa Łukianowicza.

³⁴ ÖNB, Cod. Ser. n. 3848, k. 86-86v. Protokół wizytacyjny datowany na 1752 rok, ale w treści podawano informacje ze stycznia 1753 roku.

Lp.	Monaster	I rok	II rok	III rok	IV rok
45	Połock św.św. Borys i Gleb	11-13 III 1752 ³⁵	25-28 III 1753	17-19 III 1754	25-27 III 1755
46	Połock katedra pw. Mądrości Bożej (św. Zofii)	26 III – 8 IV 1752	10-24 III 1753	19-28 III 1754	14-24 III 1755
47	Postawy	30 IV 1752			
48	Pustynki Męcislawskie	19-24 II 1752	26-31 I 1753	7-11 II 1754	19-24 II 1755
49	Pustynki Witebskie		7-8 I 1753	5-8 II 1754	31 III 1755
50	Raków	9-10 XI 1752	25-28 XI 1753	29 VI 1754 ³⁶ 10-12 XI 1754	
51	Rohaczew	11-13 I 1752			12-15 I 1755
52	Różana	16-17 X 1751	25-27 IX 1752	25-27 IX 1753	17-20 IX 1754
53	Sielec Brahiń- ski	24-28 I 1752			20-23 I 1755
54	Sierocin		20 II 1753		12-15 III 1755
55	Skitek Tereszkowski				16 I 1755
56	Suchowicze	19-21 I 1752			23-25 I 1755 ³⁷
57	Sucków	12-14 V 1752		17 V 1754	21-24 V 1755
58	Świerzeń	14-15 VI 1752	4-7 XI 1753	25-29 X 1754	
59	Tadulin		7-9 II 1753	28 II – 3 III 1754	1-3 III 1755
60	Uszacz	14-15 IV 1752	29 III – 1 IV 1753	26-29 I 1754	
61	Werchy	13-15 VII 1752	14-17 VII 1753	4-8 VII 1754	8 VII 1755
62	Wilno	20 V – 30 VI 1752	18 V – 3 VI 1753	23 V – 6 VI 1754	25 V 1755
63	Witebsk	4-11 III 1752	13-21 II 1753	2-12 III 1754	1 III 1755
64	Włodzimierz	29-31 VIII 1752	20 VIII 1753	VIII 1754	18-19 VIII 1755
65	Wolna	21-22 VI 1752	28 V 1753 ³⁸ 23-25 VI 1753	16-19 X 1754	

³⁵ ÖNB, Cod. Ser. n. 3848, k. 82-82v. W protokole wizytacji nie wpisano nazwy miesiąca. Można domniemywać, że mógł to być marzec.

³⁶ ÖNB, Cod. Ser. n. 3848, k. 336-336v. Wizytację przeprowadził z polecenia prowincjała Januariusz Znojewski.

³⁷ ÖNB, Cod. Ser. n. 3848, k. 432. W protokole nie podano nazwy miesiąca. Być może był to styczeń.

³⁸ ÖNB, Cod. Ser. n. 3848, k. 238-241. Wizytacja przeprowadzona przez Justyna Czczkowskiego najprawdopodobniej w 1753 roku.

Lp.	Monaster	I rok	II rok	III rok	IV rok
66	Żydyczyn	VII 1752	18-25 VII 1753	28 VI 1754	12-18 VII 1755
67	Żyrowice	15-23 X 1752	12-22 X 1753	16-22 VI 1754	18-25 VI 1755

Źródło: ÖNB, Cod. Ser. n. 3848, k. 1-451v.

Wizytacja z lat 1751-1755 objęła największą liczbę placówek bazyliańskich w prowincji litewskiej spośród tych przeprowadzanych w pierwszej połowie XVIII wieku. Wizytatorzy odwiedzili 67 monasterów ujętych w tabeli. Podczas wcześniejszej wizytacji z lat 1742-1747 odwiedzono 57 placówek bazyliańskich³⁹, zaś jeszcze przed zjednoczeniem klasztorów bazyliańskich na terenie Rzeczypospolitej w latach 1736-1741 zwizytowano 58 monasterów⁴⁰. W połowie XVIII wieku na terenie prowincji litewskiej funkcjonowało co najmniej 71 monasterów bazyliańskich, a więc można założyć, że wizytacja podjęta przez protoihumena Łukianowicza objęła zdecydowaną większość (ponad 94%) klasztorów prowincji litewskiej. Odwiedziny w ciągu roku wszystkich klasztorów bazyliańskich zlokalizowanych na dużym obszarze, sięgającym na północy ziem Kurlandii i Semigalii, a na południu Wołynia, było zadaniem niełatwym.

Przepisy wizytacyjne nie określały języka, w którym spisywano wizytacje. W tradycji wizytacyjnej Kongregacji Trójcy Świętej, a potem prowincji litewskiej bazylianów, zdecydowanie dominował język łaciński. Wśród protokołów wizytacyjnych z lat 50. XVIII wieku tylko jeden, dotyczący wizytacji w Rakowie w czerwcu 1754 roku przeprowadzonej przez Januariusza Znojowskiego, spisany został częściowo w języku polskim (skrutynia)⁴¹. Nie wiadomo, co było powodem odstępstwa od spisywania całości akt w języku łacińskim. Można domniemywać, że przyczyną mogła być słaba znajomość łaciny przeprowadzającego wizytację. Jednak z informacji na jego temat zamieszczonych poniżej wynika, że znał język włoski i pełnił funkcje, które łączyły się ze znajomością łaciny. Język polski wystąpił również we fragmencie protokołu wizytacyjnego monasteru w Drohobużu w 1755 roku (opis dokumentów archiwum monasteru)⁴².

Wizytatorzy

Zdecydowaną większość wizytacji, bo aż 193 spośród podjętych w latach 1751-1755, przeprowadził prowincjał (protoihumen) litewski Jan Łukianowicz. Urodził się on 20 listopada 1712 roku, zaś profesję zakonną złożył 16 lutego 1729 roku w Bytenu. Ukończył teologię w Kolegium w Ołomuńcu w 1735 roku. W dokumentach zakonnych określano go jako dobrego teologa, „logika najlepszego”, odznaczającego się dobrymi obyczajami. W 1737 roku pełnił funkcję kaznodziei i mistrza nowicjatu w Wilnie⁴³. W 1739 roku przebywał w klasztorze przy katedrze

³⁹ ÖNB, Cod Ser. n. 2799, k. 1-283v.

⁴⁰ ÖNB, Cod. Ser. n. 3847, k. 10-291.

⁴¹ ÖNB, Cod. Ser. n. 3848, k. 336-336v.

⁴² ÖNB, Cod. Ser. n. 3848, k. 380-380v.

⁴³ ÖNB, Cod. Ser. n. 3847, k. 158; D. Blažejovskij, *Byzantine Kyivan rite students in Pontifical Colleges, and in seminaries, Universities and Institutes of central and Western Europe (1576-1983)*, Rome 1984, s. 119.

pw. Mądrości Bożej w Połocku, gdzie powierzono mu obowiązki lektora filozofii, a rok później również funkcję wikariusza⁴⁴. W listopadzie 1741 roku pozostawał superiorem monasteru w Borunach⁴⁵. W czasie sprawowania funkcji prowincjała Łukianowicz był superiorem monasteru w Berezweczu⁴⁶. W latach 1755-1763 i 1772-1776 był wybierany konsultorem prowincji litewskiej⁴⁷. W 1756 roku pełnił obowiązki przełożonego monasteru w Borunach⁴⁸. Zmarł najpewniej przed 1784 rokiem, bo nie występował w protokołach wizytacji z lat 1784-1788⁴⁹.

Jeśli prowincjał nie mógł przeprowadzić wizytacji w danym klasztorze, upoważniał do tego najbliższego swego współpracownika, np. sekretarza lub konsultora prowincji, albo innego zakonnika wyznaczonego na wizytatora. W protokołach wizytacyjnych w latach 1751-1755 pojawiły się nazwiska pięciu współpracowników protoihumena Łukianowicza, którzy wyřęczeni go w odwiedzinach monasterów. Spořród nich najwięcej wizytacji przeprowadzili Piotr Łapinkiewicz (6 wizytacji), Sylwester Artecki (3 wizytacje) oraz Justyn Czeczkowski (3), a po jednej wizytacji odbyli Januariusz Znojewski i Andrzej Ładziejowski.

Piotr Łapinkiewicz w okresie protoihumenatu Łukianowicza był jego sekretarzem i przebywał wraz z nim w klasztorze w Berezweczu. Wiadomo o nim, że w 1745 roku studiował teologię w monasterze w Wilnie⁵⁰. W latach 1755-1756 był rektorem kolegium w Świerżniu, skąd w grudniu 1756 roku został skierowany do Buczacza, gdzie do jesieni 1758 roku pełnił obowiązki rektora kolegium⁵¹. W latach 1763-1764 oraz w 1772 roku był rektorem w kolegium we Włodzimierzu Wołyńskim⁵², zaś w 1778 roku superiorem w Dobryhorach⁵³. Zmarł w 1779 roku⁵⁴. Łapinkiewicz zwizytował monaster w Postawach (w kwietniu 1752 roku),

⁴⁴ ÖNB, Cod. Ser. n. 3847, k. 137v, 140v-141, 144.

⁴⁵ ÖNB, Cod. Ser. n. 3847, k. 40v.

⁴⁶ ÖNB, Cod. Ser. n. 3848, k. 382-382v.

⁴⁷ I. Patrilo, *Naris istorii Vasilijan vid 1743 do 1839 roku*, w: *Naris istorii vasilijans 'kogo činu svjatogo Josafata*, Rim 1992, s. 209, 211, 213.

⁴⁸ Biblioteka Uniwersytecka w Wilnie, F. 5 – F. 114 – 30823, Acta Monasterii Borunensis, k. 1. Bardzo dziękuję doktorowi Melchiorowi Jakubowskiemu za udostępnienie fotografii kroniki.

⁴⁹ ÖNB, Cod. Ser. n. 2798, Visitationes Monasteriorum (OSBM) Provinciae Lithuaniae ab anno 1784 ad annum 1788 per Reverendissimum Patrem Porphyrium Skarbek Ważyński Provincialem expeditae, passim.

⁵⁰ ÖNB, Cod. Ser. n. 2799, k. 189v.

⁵¹ Lwowska Narodowa Naukowa Biblioteka Akademii Nauk Ukrainy im. W. Stefanyka, Oddział Rękopisów, f. 5, op. 1, sp. 6196, Diarium actorum Collegij Buczacensis connotatorum per Patrem Hieronymum Nereziusz 1750, k. 21v; f. 3, op. 1, sp. 131, Acta ab Exordio Scholarum Buczacensium 1754-1773, 15v, 23v, 30.

⁵² Biblioteka Jagiellońska w Krakowie, rkps 6127/III, Papiery bpa Adama Sylwestra Wojny Orańskiego z lat 1741-1765, k. 27, 34, 46, 50, 56, 65; *Bazylianie we Włodzimierzu i Tryhorach* przez Wołyniaka, Kraków 1912, s. 28; IHRAN Petersburg, zespół nr 52, op. 1, sygn. 218, k. 2v, <https://repcyfr.pl/dlibra/publication/12432/edition/12254/content> (dostęp: 7.09.2023).

⁵³ Litewskie Państwowe Archiwum Historyczne w Wilnie (dalej cyt.: LPAH), f. 1778, ap. 1, b. 374, Kronika monasteru w Wilnie 1758-1781, k. 51.

⁵⁴ Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy we Lwowie, f. 684, op. 1, sp. 279, Chronologiczny wykaz zmarłych bazylianów 1743-1784, k. 1-74v.

w Czerlonej (we wrześniu 1754 roku), w Drohobużu (w lipcu 1754 roku oraz w sierpniu 1755 roku), w Jatwiesku (we wrześniu 1754 roku) oraz w Pustynkach Witebskich (w marcu 1755 roku)⁵⁵.

Sylwester Artecki urodził się najpewniej około 1711 roku. Pochodził z województwa brzeskiego. Profesję złożył 9 sierpnia 1736 roku w Byteniu. W 1737 roku wykładał retorykę w kolegium w Żyrowicach. Określano go jako „dobrego filozofa”, posługującego się dobrze językiem ruskim. W 1740 roku ukończył teologię w Ołomuńcu. Studiował też prawo cywilne i znał się na ekonomii, czyli zarządzaniu majątkiem klasztornym⁵⁶. W latach 40. XVIII wieku przebywał w klasztorach w Berezwechu i Białej. W okresie 1743-1747 pozostawał sekretarzem władz kurii generalnej zakonu reprezentującym prowincję litewską, a w kolejnej kadencji 1747-1751 był sekretarzem prowincji litewskiej⁵⁷. W 1751 roku był superiorem monasteru Mądrości Bożej (św. Zofii) w Połocku⁵⁸. Z kolei w 1763 roku pozostawał przełożonym monasteru w Wilnie i został wybrany konsultorem prowincji litewskiej⁵⁹. W latach 1772-1776 S. Artecki pełnił obowiązki protoihumena prowincji litewskiej⁶⁰. Zwizytował monaster w Brasławiu (w maju 1752 roku) oraz monaster inflanckie – w Jakubstad (w kwietniu 1752 roku) i w Iłłukszczie (w maju 1752 roku)⁶¹.

Justyn Czeczkowski urodził się w 1709 roku w rodzinie unickiej w województwie wołyńskim. Profesję zakonną złożył 2 lutego 1727 roku w Byteniu. Teologię studiował w Rzymie, znał języki: grecki, łaciński i włoski oraz mówił biegle w języku rusku. W 1736 roku był kaznodzieją i prefektem szkoły w Żyrowicach, zaś w 1739 roku przebywał w monasterze w Wilnie, gdzie był mistrzem nowicjatu, a w 1740 roku objął obowiązki ihumena (superiora)⁶². W latach 1744-1747 był przełożonym klasztoru w Witebsku oraz sekretarzem prowincji litewskiej⁶³. W latach 1751-1755 pozostawał ihumenem monasteru w Mińsku⁶⁴. W 1779 roku sprawował funkcję starszego w monasterze w Ladach⁶⁵. Ostatni raz w źródłach bazyliańskich występuje w 1786 roku, przebywając w klasztorze w Wilnie jako ekskonsultor prowincji⁶⁶. Zwizytował monaster w Ladach (w grudniu 1752 roku), w Darewie (w maju 1753 roku) i w Wolnej (w maju 1753 roku)⁶⁷.

⁵⁵ ÖNB, Cod. Ser. n. 3848, k. 110-110v, 282-283v, 376-376v, 290-290v, 298-299, 380-381v, 422-423v.

⁵⁶ ÖNB, Cod. Ser. n. 3847, k. 16v, 34; Blažejovskij, *Byzantine Kyivan*, s. 120.

⁵⁷ ÖNB, Cod. Ser. n. 2799, k. 307v; Patrilo, *Naris istorii Vasilijan*, s. 184, 207.

⁵⁸ ÖNB, Cod. Ser. n. 3848, k. 465v, 484v.

⁵⁹ IHRAN Petersburg, zespół nr 52, kolekcja Pawła Dobrochotowa, op. 1, sygn. 225, k. 3, <https://repcyfr.pl/dlibra/publication/12439/edition/12261/content> (dostęp: 7.09.2023).

⁶⁰ Patrilo, *Naris istorii Vasilijan*, s. 213.

⁶¹ ÖNB, Cod. Ser. n. 3848, k. 28-28v, 56, 62.

⁶² ÖNB, Cod. Ser. n. 3847, k. 10, 11, 160v, 163.

⁶³ ÖNB, Cod. Ser. n. 2799, k. 96, 213, 282v.

⁶⁴ ÖNB, Cod. Ser. n. 3848, k. 455v, 464v, 474v.

⁶⁵ LPAH, f. 1778, ap. 1, b. 374, k. 72.

⁶⁶ ÖNB, Cod. Ser. n. 2798, k. 243.

⁶⁷ ÖNB, Cod. Ser. n. 3848, k. 72-73, 176-176v, 238-241v.

Januariusz Znojewski, urodzony około 1711 roku, profesję zakonną złożył w Chełmie 26 listopada 1730 roku. Ukończył zakonne studia w zakresie filozofii oraz znał język włoski. W latach 1735-1737 był wikariuszem w monasterze w Dubnie, zaś w 1738 roku przebywał w Dermaniu⁶⁸. W latach 1747-1751 pełnił obowiązki generalnego prokuratora zakonu⁶⁹. W czasie prowincjalstwa Łukianowicza pozostawał superiorem monasterów w Ławryszowie i Nowogródku⁷⁰. Zwizytował monaster w Rakowie w czerwcu 1754 roku⁷¹.

Andrzej Ładziejowski urodził się około 1709 roku. Złożył profesję w Bytenu w 1738 roku. W 1740 roku ukończył zakonne studia filozoficzne i przebywał w klasztorze pw. Mądrości Bożej w Połocku⁷². W latach 1742-1743 był kaznodzieją i wikarym w klasztorze w Witebsku⁷³. W 1755 roku pozostawał superiorem klasztoru w Białej⁷⁴. W zastępstwie prowincjała odwiedził monaster w Kamieńcu Litewskim we wrześniu 1752 roku⁷⁵.

Osoby wyznaczone przez prowincjała do przeprowadzenia wizytacji nie były przypadkowymi, lecz doświadczonymi zakonnikami, bliskimi współpracownikami lub też pełniącymi funkcje we władzach prowincji.

Zgodnie z konstytucjami generalnych kapituł bazylikańskich w Dubnie (1743) i Brześciu (1747) prowincjał Łukianowicz przedłożył akta wizytacji monasterów prowincji po pierwszym roku swego prowincjalstwa protoarchimandrycie Lisańskiemu, który 21 września 1752 roku w swej rezydencji w Torokaniach podpisał ich przyjęcie⁷⁶. Podobnie stało się 20 września 1753 roku, kiedy protokoły wizytacyjne oprócz protoarchimandryty Lisańskiego podpisał także w nieobecności sekretarza z prowincji litewskiej Nikodema Karpińskiego – sekretarz z prowincji polskiej Walerian Podwieszczyński⁷⁷. Można zatem uznać, że prowincjał starał się wypełnić swe obowiązki zgodnie z wymogami przepisów uchwalanych podczas kapituł generalnych.

Treść wizytacji

Analiza formy sporządzenia protokołów wizytacyjnych wskazuje na stosowanie jednakowych zasad ich spisywania w latach 1736-1755. Wizytatorzy odnotowywali przede wszystkim obsadę personalną klasztorów z podaniem krótkich informacji o zakonnikach – ich wieku, czasie profesji, pochodzeniu, wykształceniu, pełnionych funkcjach. Jeśli w monasterze znajdował się nowicjat albo studia zakonne z zakresu retoryki, filozofii i teologii, to również zapisywano nazwiska nowicjuszy lub studentów bazylikańskich.

⁶⁸ ÖNB, Cod. Ser. n. 3847, k. 205, 210.

⁶⁹ Patrilo, *Naris istorii Vasilijan*, s. 207.

⁷⁰ ÖNB, Cod. Ser. n. 3848, k. 412, 464, 465, 475.

⁷¹ ÖNB, Cod. Ser. n. 3848, k. 336-336v.

⁷² ÖNB, Cod. Ser. n. 3847, k. 141, 143.

⁷³ ÖNB, Cod. Ser. n. 2799, k. 48v.

⁷⁴ ÖNB, Cod. Ser. n. 3848, k. 460, 471, 480.

⁷⁵ ÖNB, Cod. Ser. n. 3848, k. 64-64v.

⁷⁶ ÖNB, Cod. Ser. n. 3848, k. 148.

⁷⁷ ÖNB, Cod. Ser. n. 3848, k. 253v.

Najważniejszą częścią wizytacji z punktu widzenia wizytatora jawiło się skrutynium, czyli badanie polegające na zebraniu informacji od poszczególnych zakonników przebywających w monasterze na temat zachowywania się współbraci, przestrzegania reguły zakonnej, warunków życia w monasterze. Delegowany przez prowincjała wizytator Czeczkowski zapisał pięć pytań, które zadawał profesom w monasterze w Wolnej. Dotyczyły one przebywania w monasterze i nieopuszczania go bez ważnej przyczyny, udziału w modlitwach chórowych i nabożeństwach, spowiadania się i odprawiania Służby Bożej, uczciwego prowadzenia rachunków klasztornych oraz kontaktowania się z kobietami i pozostawania z nimi sam na sam⁷⁸. Rozmowy te były przeprowadzane indywidualnie z każdym przebywającym na miejscu profesem. Stanowiły one najdłuższą część protokołu wizytacyjnego. W wielu przypadkach, zwłaszcza w protokołach spisywanych w trzecim i czwartym roku prowincjalstwa, indywidualne wypowiedzi zakonników zostały potraktowane zbiorczo, jeżeli wszyscy wyrażali zadowolenie z warunków życia w monasterze i nie zgłaszali poważniejszych nadużyć. Wizytator uznawał wtedy brak potrzeby szczegółowego rozpisywania uwag zakonników⁷⁹.

Kolejnym elementem interesującym wizytatora byli świeccy stanowiący służbę monasterską, wykonujący prace fizyczne w samym klasztorze (kucharze), usługujący zakonnikom, pracujący w folwarkach monasterskich (parobkowie, chłopcy i dziewczęta zajmujący się obrządkiem bydła), a także śpiewacy i instrumentalści, w tym organiści, pozostający na usługach cerkwi monasterskiej. Obok ich imion i nazwisk zapisywano również przysługujące im wynagrodzenie wypłacane przez monastery.

Ostatnim punktem wpisywanym do protokołu wizytacyjnego było zestawienie przychodów i wydatków monasteru za okres od ostatniej wizyty, dokonywane najczęściej po odwiedzinach cerkwi i modlitwie przed Najświętszym Sakramentem oraz przeglądnięciu ksiąg metrykalnych, jeśli dana cerkiew klasztorna była świątynią parafialną. Niekiedy odnotowywano również źródła przychodów klasztorów i sumy pożyczone osobom świeckim i instytucjom⁸⁰. Wpisywano również prowadzone inwestycje, np. remont budynku klasztornego czy cerkwi⁸¹.

W protokołach wizytacyjnych przeprowadzonych za prowincjalstwa Łukianowicza zdarzyły się odstępstwa od takiego zapisu. Tak się stało w przypadku wizytacji monasteru w Ladach w grudniu 1752 roku i monasteru w Darewie w maju 1753 roku przeprowadzonych na polecenie prowincjała przez superiora z Mińska Justyna Czeczковского⁸². Sporządzony wówczas protokół miał formę bardziej rozbudowaną, opisową i składał się z przybliżenia położenia i fundacji monasteru, wyglądu zewnętrznego budynku cerkwi i jej wyposażenia wewnątrz,

⁷⁸ ÖNB, Cod. Ser. n. 3848, k. 239-241.

⁷⁹ ÖNB, Cod. Ser. n. 3848, k. 206, 244, 346, 348, 354v, 356v, 366, 386, 398, 402, 424, 434, 438.

⁸⁰ ÖNB, Cod. Ser. n. 3848, k. 4v, 11-11v, 17.

⁸¹ ÖNB, Cod. Ser. n. 3848, k. 35v.

⁸² ÖNB, Cod. Ser. n. 3848, k. 72-73, 176-177v. Protokół wizytacji monasteru w Darowie nosił datę 25 maja 1743 roku, ale ewidentnie została ona przeprowadzona za prowincjała Łukianowicza, a skład personalny klasztoru wskazuje na 1753 rok.

opisu budynku dzwonnicy i klasztoru oraz podania nazwisk, wieku i funkcji zakonników przebywających w klasztorze oraz ich zeznań.

Na końcu protokołu wizytacyjnego w przypadku niektórych wspólnot zakonnych prowincjał zapisywał dekret reformujący, zawierający postanowienia dotyczące ewentualnych przenosin zakonników, wezwania do życia zakonnego zgodnego z wymogami reguły bądź też pochwały, jeżeli profesji na nie zasłużyli.

Przy okazji pobytu wizytatora oddawano mu inwentarze zawierające opis budynków klasztoru i cerkwi, wyliczenie utensyliów, szat i ksiąg liturgicznych, ruchomości stanowiące wyposażenie refektarza i kuchni klasztornej, książki należące do biblioteki monasterskiej, a także opis majątku klasztornego. Inwentarze te były przedkładane przez poszczególnych ihumenów i zabierane przez wizytatorów celem ich złożenia w oddzielnych księgach w archiwum prowincji.

Wizytacje Łukianowicza stały się podstawą sporządzenia katalogów zawierających obsadę personalną monasterów, zapisaną w odniesieniu do poszczególnych lat z przedziału 1752-1755⁸³. Na ich podstawie opracowano katalog zakonników prowincji litewskiej na dzień 1 września 1754 roku, opublikowany jako dodatek 4. w książce o Michajła Wawryka poświęconej zakonowi bazyliiańskiemu w XVII-XX wieku⁸⁴. Uwzględniono w nim również placówki, które wówczas funkcjonowały, ale protokołów z ich wizytacji nie było w zbiorze (Łohojsk, Podubiś, Torokanie).

Wizytacje monasterów bazyliiańskich były podstawową formą kontroli nad realizowaniem zasad reguły zakonnej i przepisów uchwalanych na kapitułach generalnych. Sporządzane przy tej okazji protokoły wizytacyjne dotyczące postępowania samych zakonników, jak i inwentarze zawierające opis podstaw materialnych funkcjonowania klasztorów i cerkwi zakonnych, stanowią podstawowe źródło do dziejów poszczególnych placówek i całego zgromadzenia. Pozwalają one również ocenić zaangażowanie osób odpowiedzialnych za przeprowadzenie wizytacji i spełnianie ich zadań w tym zakresie. Analiza protokołów wizytacji przeprowadzonych w monasterach bazyliiańskiej prowincji litewskiej za prowincjałstwa Łukianowicza w latach 50. XVIII wieku pozwala stwierdzić, że wytyczne w tym zakresie, sformułowane jeszcze w pierwszej połowie XVII wieku, były realizowane. Prowincjał wydawał się autentycznie zaangażowany w realizację swych obowiązków w zakresie wizytacji, a zapisy akt wizytacyjnych prowadzone były starannie i konsekwentnie. Materiał zawarty w wizytacji może posłużyć do zestawienia składu personalnego poszczególnych placówek, opisu stanu religijno-moralnego duchowieństwa bazyliiańskiego prowincji litewskiej, warunków życia w monasterach, zatrudniania świeckiej służby czy kondycji finansowej placówek.

⁸³ ÖNB, Cod. Ser. n. 3848, k. 453-487.

⁸⁴ *Catalogus personarum Ordinis S. Basilii M. in Provincia Lithuana s. t. SS.mae Trinitatis Deo Militantium A. D. 1754*, w: Vavrik, *Naris rozvitku*, s. 84-101.

REFERENCES / BIBLIOGRAFIA

Źródła archiwalne

Archivum Secretum Vaticanum

Archivum Nuntiaturae Varsaviensis, nr 108, t. II, Ordini regolari. Basiliiani (mkf. ABMK 2405).

Archiwum Petersburskiego Oddziału Instytutu Historii Rosyjskiej Akademii Nauk zespół nr 52, kolekcja Pawła Dobrochotowa, op. 1, sygn. 153, Visitatio monasterii Zyrovicensis a die 21 Aprilis 1720.

zespół nr 52, kolekcja Pawła Dobrochotowa, op. 1, sygn. 218, Capitulum Provinciale Brestense Lituaniæ anni 1772.

zespół nr 52, kolekcja Pawła Dobrochotowa, op. 1, sygn. 225, Capitulum provinciale Bytenense monachorum basilianorum provinciae Lituaniæ Sanctissimæ Trinitatis Anno 1763 d. 29 augusti actum.

Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy we Lwowie
f. 684, op. 1, sp. 279, Chronologiczny wykaz zmarłych bazylianów 1743-1784.

Litewskie Państwowe Archiwum Historyczne w Wilnie
f. 1778, ap. 1, b. 374, Kronika monasteru w Wilnie 1758-1781.

Państwowe Archiwum Obwodu Tarnopolskiego w Tarnopolu
f. 258, op. 3, sp. 1194, Skład osobowy monasterów bazylianskich za lata 1737-1740.

Biblioteka Jagiellońska w Krakowie
rkps 6127/III, Papiery bpa Adama Sylwestra Wojny Orańskiego z lat 1741-1765.

Biblioteka Uniwersytecka w Wilnie
F. 5 – F. 114 – 30823, Acta Monasterii Borunensis.

Lwowska Narodowa Naukowa Biblioteka Akademii Nauk Ukrainy im. W. Stefanyka
f. 3, op. 1, sp. 131, Acta ab Exordio Scholarum Buczacensium 1754-1773.
f. 5, op. 1, sp. 6196, Diarium actorum Collegij Buczacensis connotatorum per Patrem Hieronymum Nerezysz 1750.

Österreichische Nationalbibliothek Wien
Sammlung von Handschriften und alten Drucken,
Cod. Ser. n. 2798, Visitaciones Monasteriorum (OSBM) Provinciae Lithuaniae ab anno 1784 ad annum 1788 per Reverendissimum Patrem Porphyrium Skarbek Ważyński Provinciale expedite.
Cod. Ser. n. 2799, Visitationum Monasteriorum (O.S.B.M.) a Reverendissimo Koniazewski 1742-1747.
Cod. Ser. n. 3847, Visitaciones Monasteriorum Ordinis S. Basilii 1736-1741.
Cod. Ser. n. 3848, Visitationum Monasticarum a Reverendissimo Jan Łukianowicz Visitatore Provinciali 1751-1755.

Źródła drukowane

- Aleksandrovič Volodimir, *Protokoli vizitacij Luc'kogo Chrestovozdvižens'kogo brats'kogo monastirja 1752 ta 1763 rokov*, „Kovčeg”, (2007) č. 5, s. 335-383.
- Archoeografičeskij sbornik dokumentov odnosjaščichcja k istorii severo-zapadnoj Rusi izdavaemyj pri upravlenii Vilenskago Učebnago Okruga*, t. XII, Vil'na 1900.
- Catalogus personarum Ordinis S. Basilii M. in Provincia Lithuana s. t. SS.mae Trinitatis Deo Militantium A. D. 1754*, w: M.M. Vavrik, *Naris rozvitku i stanu vasilijans'kogo čina XVII-XX st. Topografično – statistična rozvidka*, Rim 1979, s. 84-101.
- Dokumenty Soborów Powszechnych. Tekst łaciński i polski*, t. 4, (1511-1870) *Lateran V, Trydent, Watykan I*, oprac. A. Baron, H. Pietras, Kraków 2005.
- Greckokatolickie dekanaty błoński i puchowicki w latach 1783-1784*, oprac. I. Wodzianowska, Sandomierz 2006.
- Gucalenko Tetjana, *Dva inventari svjatospas'kogo monastirja*, „Starosambirščina”, 3 (2003) s. 320-357.
- Lorens Beata, *Redukcja monasterów w prowincji koronnej zakonu ruskiego św. Bazylego Wielkiego w latach 1744-1780*, „Hereditas Monasteriorum”, 8 (2016) s. 102-134.
- Pidručnij Porfirij, Petnočko Bogdan, *Vasilijans'ki general'ni kapituli vid 1617 po 1636 rik*, t. I, Rim-Lviv 2017.
- Statuty synodu zamojskiego 1720 roku. Nowe tłumaczenie z komentarzami*, red. P. Nowakowski, Kraków 2020.
- Vizitacii vasilians'kich monastiriv Peremiśl'skoi eparchii 1747-1767 rokov*, upor. J. Stecik, Żovkva 2016.
- Wizytacje generalne cerkwi i monasterów unickiej eparchii włodziemskiej końca XVII – początku XVIII wieku: księga protokołów oraz inne opisy*, redakcja i wstęp A. Gil, I. Skoczylas, oprac. A. Gil, I. Makewycz, I. Skoczylas, I. Skoczylas, Lwów-Lublin 2012.
- Wizytacje generalne dekanatów unickich w województwie kijowskim i braclawskim po 1782 roku*, oprac. i wybrał M. Radwan, Lublin 2004.
- Zamojs'kij provincijnij sobor ruskoj unijnoi Cerkvi 1720 roku*, kn. 1, *Dijannja ta postanowi*, red. I. Skočiljas, upor. R. Paran'ko, I. Skočiljas, I. Skočiljas, L'viv 2021.

Opracowania

- Bazylianie we Włodzimierzu i Tryhorach przez Wołyniaka*, Kraków 1912.
- Błażejovskij Dmytro, *Byzantine Kyivan rite students in Pontifical Colleges, and in seminaries, Universities and Institutes of central and Western Europe (1576-1983)*, Rome 1984.
- Szegda Mirosław, *Działalność prawno-organizacyjna metropolity Józefa IV Welamina Rutskiego (1613-1637)*, Warszawa 1967.
- Walczak Wojciech, *Polonika z kolekcji Pawła Dobrochotowa (nr 52) z Instytutu Historii Rosyjskiej Akademii Nauk w Petersburgu*, w: *Stan badań nad wielokulturowym dziedzictwem dawnej Rzeczypospolitej*, t. II, red. W. Walczak, K. Łopatecki, Białystok 2010, s. 197-239.
- Vavrik Michajlo M., *Naris rozvitku i stanu vasilijans'kogo čina XVII-XX st. Topografično – statistična rozvidka*, Rim 1979.
- Patrilo Isidor, *Naris istorii Vasilijan vid 1743 do 1839 roku*, w: *Naris istorii vasilijans'kogo činy svjatogo Josafata*, Rim 1992.